

NÉMETH ISTVÁN PÉTER

„HATALMAS VÍZTÜKÖRNEK CSODÁLATOS TÜNDÖKLÉSE...”

PILLANTÁS DÖMÖTÖR SÁNDOR BALATONI ÉVTIZEDÉRE

Dömötör Sándor néprajztudóst a Nyugat-Dunántúlon, s főképpen a Vasi Szemle olvasóinak aligha kell bemutatnom, hiszen 1949-től Szombathelyen a Savaria Múzeum igazgatójaként tisztségét 1957-ig úgy látta el, hogy közben mind a tájhaza, mind az egész ország javára tett. Akkori könyvei a mai napig keresett olvasmányok. Gazdag életművének évtizedeiből most hadd villantsam föl a negyvenes éveket, amelyeket a Balaton igézetében töltött. Fiatalkori művei közül Balatonkenesén jelenik meg 1938-ban a *Kenesei „szegény jobbágyok” panaszai a 18. századból* című munkája. A következő évben a magyar néphitben szereplő boszorkány-gyűlések emlékezetét kutatta s írta meg Kenesén. Írásait nem csupán a néprajzi és nyelvészeti periodikákban tette közzé, de neve megannyi folyóiratból vált országosan ismertté.

1936-tól 1945-ig a székesfővárosi alkalmazottak segélyalapjának üdülőjében pénztárosként, majd 1936-tól már igazgatóhelyettesként dolgozott Balatonkenesén. Példaértékű az a helytörténeti és etnográfiai kutatómunka, amit a tó északi partján elvégzett, sőt – maga körött az arra fogékonyakból olyan közösséget teremtett, amely tevékenységére Németh László is fölfigyelt. Töltési Imre emlékezett meg Dömötör Sándorról és kenesei munkahelyéről emígy: *„Erről az üdülőről írta Németh László Családias falanszter című elmélkedését, és ebben Dömötör Sándort Györffy István tanítványaként említette.”*

A *Képek Balatonkenese múltjáról és jelenéről* című periodika – amit Dömötör Sándor jegyzett – a mai napig etalonnak számít a helytörténeti sorozatok szerkesztői szemében. E kenesei korszakából a *Keszthelyről Kenesére. Hajóutazás a Balatonon 1808-ban* című munkáját lapozom föl, hiszen már címéből is kicseng, hogy hagyományokat követ, tár fel, elfeledett értékeink újrafelfedezésére biztat. Garay János *Balaton-i kagylók* című verses könyve volt az első, mely egész kötetnyi költeményben dicséri a Balatont. Meglehet, hogy e klasszikus, 1848-ban megjelent Garay-könyv XV. versének kezdő soraira játszott rá Dömötör Sándor kiadványának címadásában:

Kenezétől Keszthelyig
Terjed el a Balaton;
Ott az éden' kapuja,
Itt az éden-kert vagyon.
A kik eddig jöttetek,
Keszthelynél kiszálljatok;
Szent a föld, a mellyet itt
Be fog jární lábatok.

Garay János hajóútja Kenezétől tartott Keszthelyig, Dömötör Sándor pedig egy, a Garayét negyven esztendővel megelőző kirándulásról tudósít. 1808-ban Karintiából látogatott a Balatonhoz egy derék Eissl nevű gazdasági tanácsos, aki Richard Brigh doktoréinál, nyilván, kevésbé tudományos, de saját szemszögéből érdekesítő feljegyzéseit örökítette az utókorra. Ezekből adott közre Dömötör Sándor, hungarikumként gyűjtendő ugyanis minden olyan, idegen nyelven született munka is, amely hazánkat írja le. (S igen fontos, milyen hírnököt vitte és viszi a nagyvilágba minden hasonló alkotás?) Eissl tanácsos úr Keszthelyen szállt balatoni hajóra, s Kenezéig csodálta partjainkat. Hajóra szállása ad remek alkalmat Dömötör Sándor számára, hogy bekezdést szentelhessen a balatoni hajózástörténetnek. A 20. század második felében majd megszületnek az átfogó monográfiák, többek közt Bíró József írja, M. Kiss József rajzolja tovább: „*A Balaton nagyon sokáig volt Magyarországnak elhanyagoltan pompázó természeti kincse. A magyar nép ősi földművelő kultúrája, paraszti életmódja nem finomította ki annyira a közizlést, hogy nagyobb tömeg lelkét mozgatta volna meg ennek a hatalmas víztükörnek csodálatos tündöklése. Háborúban töltött vérzivataros századok örökös vigyázása, folytonos félelme közben a magyar nép nem ért rá gyönyörködni, azonban ez a magyarázata annak is, hogy gazdaságilag is nehezen indult meg a tó által nyújtott lehetőségek kihasználása. Nagyobb hajó 1760 körül jelent meg a Balatonon a közlekedés és a teherhordás szolgálatában. Festetics gróf, a keszthelyi uradalom tulajdonosa, hollandi hajóácsokkal a tengeri hajókhöz hasonló nagyobb vitorlás hajót építtetett, mely még a XIX. század első évtizedében is közlekedett.*”

Eissl tanácsos Kenezén festett le szavaival egy általa látott balaton-felvidéki, amolyan kisnemesi zsánerképet pipázó hölgygel mint főalakkal: „*A magyarok őszintén szeretik hazájukat és ez zenéjükben különösen nyilvánul meg. A magyar nők nagyon kedvesek, nőiesek, bájosak, több bennük a brit komolyság, mint a gall könnyedség. A lelkész felesége is ilyen volt. Nagyon csodálkoztam, mikor a hűvösödő szél elől beléptünk a házba és igazi magyar szokás szerint borozgatni és vígan pipázni kezdtünk házilag termelt dohánynyal. Még a szép amazon is, – mint valami férfi pipára gyűjtött és szorgalmasan füstölt. Homályosodni kezdett a szoba, felleg-felleg után húzódott, mert a szép magyar nő, míg én egy pipára való szívtam, négy pipakupaknyi dohányt füstölt el. Tisztelem az apák erkölcsét, de a természet rendelését és ősi szépségét nem áldozom fel modern bizarrkodásnak! – ami a férfinak illendő, nem való a nőnek, és a nő pillantása a puha guzsalyra oly kedves nekem, mint amivel a férfi simogatja a szilaj lovat...*”

Dömötör Sándor nem fogadja el az idézett szakaszt népkarakterológia jellemzőként. Megkeresi, hol is történhetett mindez, kinek az otthonában, 1808-ban? Nyomozása sikerrel jár: Árvay Dániel lelkipásztor volt Eissl vendéglátója. S környezetében-közelében az erős

dohányos feleség portréjához, nem hallgatja el, hozzátartozik az is, ami az átutazó számára rejtve maradt. Dömötör Sándor legalább az utókor felmentésével és megértésével fogja pártját a tragikus sorsú hősnőnek, s empátiája révén, tán örül is, hogy a megsebződés folytán a füstölgésnél nem a többi, pusztítóbb és súlyosabb szenvedélyekben talált pótcselekvést a lelkészné.

Szükség volt Dömötör Sándor oknyomozására a német ajkú író által fölmutatott és a látvány alapján megítélt asszonyi sors védelmében, de még amiatt is, nehogy hamis kép alakuljon ki az itt élő népről, hiszen nem egyszer a messzi földről jött tudósítók – Hortobágytól a Balaton-felvidékig igazi kultúránk megismerése nélkül – valamiféle egzotikus, nomád és hangosan mulató embertípusról adtak hamis kliséket. (Balatonfüreden Jaroslav Hašeknek emléktábla hirdeti írói nagyságát, s becsülésünket iránta. Az első világháborús hőse, Svejk, a derék katona példaképünk lehet a túlélésben. Ám Hašek könyvében, *A Balaton partján* címűre gondolok, még ennyi ember- és tájbrázolás szem szerepel. Első, 1954-es pozsonyi kiadását a Helikon zsebkönyvtár sorozatában követte a második, 2016-ban.)

Dömötör Sándor pályáját derékba törte a világháború, de orosz fogságba esése előtt egyik legreménykeltőbb állomására még eljutott. 1943-ban részt vett a Balatonszárszón megrendezett konferencián, amely találkozón a magyarságért és az egyetemes emberségért emelték föl szavukat a hozzászólók: a déli parton összegyűlt népi írók, felelős gondolkodók. Az ott elhangzott metafora értelmében, ne kelljen soha a lovainknak sem az Elbából, sem a Donból inniuk. Ami nem jelentett kevesebbet, hogy a katona éppúgy ne áldozza föl magát se Nyugatnak, se az ellenkező égtájnak.

Dömötör Sándor válogatásában és előszavával a *Nemzeti Könyvtár* sorozat megjelentet egy kiadványt, amelynek címe nem csupán Garay János hőisére, de minden katonára emlékeztet, aki befejezte már az aktív pályafutását: *Az obsitos katona*. (A rómaiak veteránoknak nevezték obsitosaikat, akik a Pelso partján egyenes kardjukat felcserélték a görbülni szokó metsző késekre.) *Az obsitos katona* a *Nemzeti Könyvtár* 139. darabjaként 1944. július elsején jelent meg, abban a világban, amikor már nyilvánvalóvá lett, hogy Magyarország a vesztesek oldalán igen nehéz és szomorú időkre számíthat.

Dömötör Sándor orosz fogságban írott verse otthon és haza nélküli magányának, ugyanakkor honvágyának is igen szép dokumentuma. Érdemes arra, hogy földidézzük! Mikes Kelemen a tenger mormolását hallgatta régen, azét, amelynek partján Rodostóban ült. Dömötör Sándor nem tud szabadulni az érzéstől, hogy ő Arimiljben, több ezer kilométerre is, a Balaton hullámolását hallgatja, hallja:

Balaton hangok

*Riogatsz haza, mormoló Balaton,
Szentséges, ősi, csobogó dallamon;
Agyam füleli, szivemmel hallgatom.*

*Mióta partodtól távolban égek,
Ezernyi hangja van a messzeségnek,
Hallgatom, s hallom tündérmese-szépnek:*

*Mord csapkodásaid tavaszi szélben,
Búgó nyögéseid éji sötétben,
Szelid csevegésed hajnali fényben.*

*Urali hegyekben fogságban élvén,
Urali tavasszal, májusnak végén,
Kanna-loccsanást is hangodnak vélvén:
Riogatsz, hívogatsz, én Balatonom!
Fájdul balga szívem bús hangjaidon:
Fülemet kétkézzel zordan befogom.*

*Mormoló hangjaid monoton mélyén,
Tengernyi fájdalom elrejtett éjén
Asszonyom zokog gyűrt ágya szélén.*

Aramilj, 1946. május 30.

Dömötör Sándor 1947 őszén végre megint a Balaton partján járhat-kelhet szabadon, s ezúttal igényes kultúrtörténeti cikkeiben adhat hangot a tó iránti szeretetének. S nem kicsit bizakodásának is, hiszen újra írók, költők, művészek találkoznak a Badacsony oldalában, akár 1943-ban még Balatonszárszón. Rögvest első tudósítása a Dunántúli Írók Munkaközösségének májusi megalakulásáról szól, s hogy megint lesznek Helikoni ünnepségek Keszthelyen... S valóban lettek. [Innen és most visszatekintve, azon terveket is számba vehetnénk, amiknek ugyan szép realitásuk volt, mégsem valósulhattak meg.]

„Tatay Sándor, a finoman megírt, csipkeszerű, lehellet-könnyedségű novellák ismert írója gyűjtötte össze a Balaton egyik legszebb pontján a Dunántúl legnevesebb íróinak, költőinek, zeneszerzőinek tömegét közös feladataik és teendőik megvitatására. A badacsonyi írótalálkozó a vidéken élő magyar írók öntudatra ébredésének első nagy megnyilvánulása volt, amely érdekes tervek megvalósítását határozta el... A badacsonyi írótalálkozón elhatározták a Dunántúli Írók Munkaközösségének és Kulturális Szövetkezetének megalakítását, dunántúli helikon ünnepség megrendezését Keszthely városában, dunántúli irodalmi díj megalapítását, dunántúli könyvnapokrendezését, dunántúli olcsó irodalmi és művészeti héttal megindítását. A kongresszus résztvevői a gyakorlati kivitel kérdéseiben is teljesen meggyeztek. Reméljük, hogy Tatay Sándor a kongresszus eredményeit egybehangolja a balatoni szervek működésével, hogy a nagyszabású tervek megvalósításában méltó helyet foglal el a Magyar Tenger.”

Dömötör Sándort joggal tölthette el a reménykedés; nem csupán fogságból szabadult, de a háborús romokon is hihette, mint megannyi tehetséges és alkotó ereje teljében lévő kortársa, hogy munkásságuk kiteljesítése elől elhárultak az akadályok, sőt, a formálódó társadalmi rend akár még kedvezni is fog a szellemi erőfeszítéseknek. Jelképesnek érezte a Balaton partján, együtt az írótalálkozó rendezésével, azt az esküvőt, ahol a vőlegény annak a Kodolányi Jánosnak a fia volt, akit a Szárszói Konferencián olyan szívesen hallgatott: *„Simonyi Livia és ifj. Kodolányi János október 18-án tartották esküvőjüket a pasaréti református templommal. Balatoni szívvel kívánunk siring tartó boldogságot a fiatal párnak, akik a badacsonyi Tatay-penzióban töltik mézesheteiket. ... A hagyományok szeretetét itt*

szívta magába, a Balaton partján, Akarattyán, hol édesapja egymás után írta remeteszerű félrevonultságban a magyar múltat látomásszerűen megelevenítő hatalmas történelmi regényeit. Reméljük, hogy az ősi Kodolányi-család hervadhatatlan Balaton-szeretete az utódokban sem fog kihalni.”

Még 1948 tavaszán is jó híreket kap a kulturális életből Dömötör Sándor. Pécssett új tudományos műhely és folyóirat alakult: a *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény*... Emígy számolt be róla a Balatoni Kurir olvasóinak: „*Szabó Pál Zoltán szerkesztésében Pécssett jelent meg a Dunántúli Tudományos Gyűjtemény I. kötetének 1. füzeté. Szeretettel emlékezik meg Cholnoky Jenő Tihany, nemzeti park című nagyjelentőségű munkájáról... Beszámol a keszthelyi Balatoni Múzeum állapotáról, Darnay Béla múzeumi igazgató törekvéseiről. Zákonyi Ferenc kiemelkedő siófoki működéséről, a Zalai Táj- és Népkutató Intézet megalakulásáról – hogy csak a legkiemelkedőbb balatoni kultúrmunkákat említsük. Holub József, Horváth Tibor Antal, Iványi Béla, Csutorás F. László, Szabó Mária balatoni vonatkozású történelmi és néprajzi tárgyú munkáinak elkészültéről és sajtó alá rendezéséről ad még hírt...*”

Dömötör Sándornak ez, az 1948-as nyár az utolsó, amely munkával a Balaton partján telik. Júniusban a tó fürdőéletének kezdetét kutatja. Pontosan fogalmazott: „*A Balaton melletti fürdőélet a régi időkben a füredi Savanyúkút és nem a Balaton kedvéért kezdődött. Eleink a gyógyulás reményében keresték fel a híres savanyúvíz táját...*” Idézi Fejér Antal füredi költeményét 1777-ből, megismertet az ottani nagyvendéglő áraival, hogy 1786-ban egy hatfogásos ebéd mindössze 18 krajcárba került...

Júliusban, arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon mióta nevezzük a Balatont a sós tengerek nyomán tengernek, ezt a legnyugatibb keleti édesvizű tavat? Dömötör Sándor Pálóczi Horváth Ádámnak tulajdonítja a keresztapaságot, tőle találta a legtöbb releváns szemelvényt. Igen, ő, Kazinczy és Csokonai voltak, akik tengert láttak, amikor a Balaton tavára pillantottak. Petőfi az Alföldet nevezte tengersík vidéknek. Dömötör Sándor tallózásának ismeretében tulajdonképpen kezünkben a megoldás is...

„*Ha a Magyar Tenger kifejezést olvassuk, vagy halljuk, egészen természetes előtünk, hogy a Balatonra gondolunk. Ez a képletes kifejezés pedig csak akkor keletkezett, amikor a Balaton mint költői tárgy a műköltészetbe is bevonult. A XVIII. század végén kezdte költőinket alaposabban érdekelni a Balaton, mint emelkedett szellemeket foglalkoztató tettek színhelye. Talán Pálóczi Horváth Ádám, a híres füredi poéta az első, aki ezt a kifejezést először, s nagy előszeretettel többször is használta. Kazinczy Orpheus című folyóiratában 1790-ben jelent meg a Tsalattatás című költeménye, melyben többek között így dalol: Már a vészes magyar tenger zuhogása hallaték...*”

Dömötör Sándor írását a Siófokról Balatonfüredre áttelepült helytörténész, Zákonyi Ferencé és szerzőtársa, Lipták Gáboré követi. E négykezes is Pálóczi Horváth Ádámot nevezi meg keresztapának 1956. május 30-án a veszprémi napilapban (a *Veszprém megyei Népújság Bakonytáj* című mellékletében). Aztán 1960-ban Zákonyi Ferenc olyan citátumot talál Kazinczy Ferentől, amely megelőzte Pálóczi Horváth Ádám verseit a tekintetben, hogy ki is mondta legegységesebb Magyar Tengernek a Balatont? Mi most Rácz János 2013-as tanulmányából alkothatunk még tisztább képet, amely a *Magyar Nyelvőr* az évi 4. számában jelent meg. Manapság bárki Balaton-szerelmes e forrásból tudhatja már, hogy Kazinczy Ferenc legkorábbi munkái közé tartozik az a *Magyar ország geographica* című földrajzkönyvecske, ami

1775-ben látott napvilágot, s amelyben ott a Magyar Tenger keresztlevele: „...a Balaton, mely, mivel igen hosszú, *Maré Hungaricum*, azaz Magyar Tenger nevet kapott...”

Dömötör Sándor a balatoni évtizede után Szombathelyen dolgozik tovább, rend behoztatja a múzeum romos épületét, hozzácsoportosítja a romkertet, és új járási múzeumokat alapít (Sárváron és Vasváron). Megújítja a kőszegiek tárlatait... S még sok mindet tesz, amit a Vasiak nálam is jobban tudnak. Én mindössze annyit szerettem volna elmondani itt: Szép volna, ha egész dolgozattal tudnék méltó lenni ahhoz a fél mondatához, hogy: „...ÉN IS BALATONI EMBER VOLTAM...”

IRODALOM:

- DÖMÖTÖR Sándor: Kenesei „szegény jobbágyok” panasza 18. századból (Balatonkenese, 1938.)
TÖLTÉSI Imre: In memoriam – Dömötör Sándor (1908–1986). Honismeret. 1986. 3. szám. 63-64. p.
DÖMÖTÖR Sándor: A boszorkányok gyűlése a magyar néphitben (Balatonkenese, 1939.)
DÖMÖTÖR Sándor: Keszthelyről Kenesére hajóutazás a Balatonon 11808-ban. [H. é. k. n.] 18 p. Klny. a Balatoni Kurírból.
DÖMÖTÖR Sándor: Pustavár (Útjegyzetek, Veszprém, 1942.)
DÖMÖTÖR Sándor: Balatonkenese benépesedésének történetéhez. Veszprém. 1942. Vármegyei Füzetek. 8.
DÖMÖTÖR Sándor: Hagyományaink élete. Megjelent 1943 Szárszó című kötetben. Bp. Kossuth kiadó. 296-308. p.
DÖMÖTÖR Sándor: Balatoni hangok. Balatoni Kurír. 1947. október 2. 3. p.
DÖMÖTÖR Sándor: Megalakul a Dunántúli Írók Munkaközössége. Helikoni ünnepségek Keszthelyen. Balatoni Kurír. 1947. október 30-i szám: 2. p.
DÖMÖTÖR Sándor: A „Dunántúli Tudományos Gyűjtemény” és a Balaton. Balatoni Kurír. 1948. április 15. 2. p.
DÖMÖTÖR Sándor: A füredi fürdőélet kezdete. A Balatoni Kurír. 1948. június 24. 4. p.
DÖMÖTÖR Sándor: Magyar tenger – pannon tenger. Balatoni Kurír. 1948. július 22. 4. p.
DÖMÖTÖR Sándor: Tájéirodalom és honismeret. Horizont. A befejező mondatban szereplő idézet szövegkörnyezete: „*A felszabadulás előtt egy évtizedig én is balatoni ember voltam, itt kerestem kenyerem és ekkor ismerkedtem meg a balatoni tájéirodalommal, ekkor barátkoztam össze Váth Jánossal, aki országszerte ismert balatoni író volt.*” [Váth János könyvének címe: Balatoni emberek. Első kiadása Dombóváron jelent meg 1920-ban, a második Celldömölkön. Erre a könyvre utal a velős mondat Dömötör Sándortól: „*én is balatoni ember voltam...*”] Veszprém megyei Közművelődési Tájéiroztató. 1974. 1. sz. 26-28. p.